

ГНОСЕОЛОГІЧНІ КОРЕНІ ДИМОТИВОВАНИХ І ПОЛІМОТИВОВАНИХ ФІТОНОМЕНІВ (на матеріалі ботанічної лексики українських степових говірок Миколаївської області) _____

Визначення гносеологічних коренів димотивованих і полімотивованих фітономенів, здійснене на матеріалі ботанічної лексики українських степових говірок Миколаївської області, дозволить прищвидчити розв'язання проблеми семантичної мотивації, яка поєднує питання семантичних і словотвірних моделей номінації з питаннями причинової зумовленості назв, а також з'ясувати процеси перетворення фактів позамовної дійсності в надбання системи і структури мови.

Ключові слова: фітономен, номінація, семантична мотивація, тематична група лексики.

Ботанічні назви становлять своєрідну тематичну групу спеціальної лексики, що стала в останні десятиріччя об'єктом пильної уваги лінгвістів. Дослідження українських мовознавців у галузі конкретної лексики свідчать про те, що коло питань, пов'язаних із назвами рослин, може й повинне значно розширитися, а окремі проблеми знайдуть своє розв'язання тільки завдяки аналізу нового фактичного матеріалу¹. Однак питанням семантики, мотивації, походження фітономенів, які функціонують в окремих українських говірках, зокрема й новосформованих, до яких належать також українські степові говірки Миколаївщини, до цього часу були обділені увагою². Аналіз семантики ботанічних назв, зокрема їх семантичної мотивації, пізнання процесів перетворення фактів

¹ *Дейниченко Н. П.* Восточнополесская энтомологическая номенклатура // Региональные особенности восточнославянских языков, литератур, фольклора и методы их изучения : Тез. докл. и сообщ.— Гомель, 1985.— Ч. 2.— С. 118–120; *Дейниченко Н. П.* Зоологическая лексика в восточнополесском говоре украинского языка : Автореф. дис. ... канд. филол. наук.— К., 1985.— 22 с.; *Дейниченко Н. П.* Як народ творить терміни // Культура слова.— 1984.— Вип. 26.— С. 41–44; *Коломієць В. Т., Шамота А. М.* Семантична мотивація українських назв рослин // Мовознавство.— 1979.— № 4.— С. 20–25; *Красножан Ж. В.* Найменування хвороб і шкідників винограду в українській мові // Питання лексикології і граматики.— Д., 1979.— С. 70–74; *Симоненко Л. А.* Микологическая лексика украинского языка : Автореф. дис. ... канд. филол. наук.— К., 1973.— 21 с.; *Фещенко Н. М.* Названия лекарственных растений в украинском языке : Автореф. дис. ... канд. филол. наук.— К., 1974.— 24 с.; *Фроляк Л. Д.* Ботаническая лексика украинских говоров Северного Приазовья : Автореф. дис. ... канд. филол. наук.— К., 1988.— 17 с.; *Хрептак І. Я.* Мотиви номінації в українській ентомологічній номенклатурі // Дослідження лексики і фразеології Українських Карпат.— Ужгород, 1982.— С. 80–84; *Шамота А. М.* Назви рослин в українській мові.— К., 1985.— 159 с.

² *Фроляк Л. Д.* Мотивація діалектної ботанічної лексики у лексикографічному аспекті // Актуальные проблемы исторической лексикологии и лексикографии восточнославянских языков : Тез. докл. 2-й Всесоюз. конф.— Д., 1988.— Ч. 2.— С. 213–215.

позамовної дійсності в надбанні системи і структури мови, у мовні значення, що відбивають у свідомості носіїв говірок їхній суспільний досвід³, а також розкриття особливостей функціональної взаємодії всіх ділянок мовної системи видаються нам актуальними, такими, що роблять певний внесок у розв'язання однієї з найскладніших проблем мовознавства — мовної номінації.

Системний аналіз семантичної мотивації ботанічних назв українських степових говірок Миколаївщини передбачає з'ясування гносеологічних коренів номінативного процесу та системний опис особливостей матеріального втілення ідеальних начал власне мовними засобами в назвах родів і видів рослин. Лексико-семантична група (ЛСГ) ботанічних назв становить семантичну і структурну цілісність. Мотиваційні зв'язки охоплюють всю ЛСГ назв рослин: фітономени вступають у відношення лексичної мотивації з назвами кольору, забарвлення, будови, форми, розміру, смаку, запаху, місця, звуку, часу, а також із назвами різних об'єктів живої та неживої природи (рослин, тварин, людей, органів або частин тіла людини чи тварини, предметів побуту, явищ природи і под.). Проблема семантичної мотивації поєднує в собі, з одного боку, питання семантичних і словотвірних моделей номінації, а з другого — встановлення причинової зумовленості цієї назви, причинового зв'язку між словом (назвою рослини) і реалією, яку воно позначає⁴. Оскільки результати пізнання реальної дійсності в їхніх складних зв'язках і відношеннях найбільш яскраво і прямо відображаються у словах-назвах, вивчення ЛСГ назв рослин, для якої характерна словотвірна й семантична неоднорідність, строкатість, уявляється багатообіцяючим як у плані пізнання конкретної ЛСГ, так і в плані з'ясування процесу номінації в цілому.

Аналіз семантичної мотивації ботанічної лексики українських степових говірок Миколаївської області дозволив вичленувати 29 загальних ознак, які неоднаковою мірою виявляють себе в назвах рослин. Мотиваційні ознаки (МО), покладені в основу лексем, розглядаються нами як синхронно-діахронне явище. У первинних номінаціях МО може співвідноситися з етимологом, з'ясування якого можливе «лише на тлі тієї матеріальної й духовної культури, тієї системи мови, у контексті якої виникло чи зазнало змін це слово чи словосполучення»⁵. На рівні вторинних номінацій переосмислюване значення містить МО (чи ознаку номінації, внутрішню форму) найменування нового об'єкта.

Як показали спостереження, фітономени — один з порівняно стійких шарів лексико-семантичної системи говірок Миколаївщини; на відміну від інших ЛСГ, що зазнають активного впливу з боку літературної мови, назви рослин — досить замкнена система, на переважній частині якої цей вплив майже не позначився. Це зумовлено тим, що більшість назв цієї ЛСГ (назви дикорослих кущів і трав'янистих рослин, культурних чи культивованих декоративних трав'янистих рослин, дерев, кущів) часто відомі тільки вузькому колу носіїв тієї чи іншої говірки, а також тим, що чимало з них (крім повсюдно культивованих трав'янистих харчових, кормових і декоративних рослин) відбивають особливості флори досліджуваного регіону.

Аналіз семантично прозорих назв показав, що зовнішні, внутрішні й функціональні властивості рослин у 40 % випадків (706 фітономенів) передаються похідними від різних частин мови, що зберігають у складі однослівних, композитних і дво- та багатослівних утворень свою семантику, але частіше — у 60 %

³ Языковая номинация : Общ. вопр.— М., 1977.— С. 13.

⁴ Коломієць В. Т., Шамота А. М. Семантична мотивація українських назв рослин // Мовознавство.— 1979.— № 4.— С. 20; Шамота А. М. Знач. праця.— С. 3.

⁵ Виноградов В. В. Русский язык : Граммат. учение о слове.— М., 1972.— С. 20.

назв (1058 фітономенів) — ці властивості мають опосередковане вираження, оскільки всі відчуття, сприйняття й уявлення людини тісно пов'язані з її предметно-практичною діяльністю. Тому зовнішні, внутрішні та функціональні властивості рослин можуть передаватися метафорично, конкретно-образними назвами, похідними від назв рослин (469 — тут і далі в дужках подаємо кількість зафіксованих фітономенів); органів або частин тіла людини чи тварини (170); людей (90); тварин (82); предметів побуту, знарядь праці, домашнього начиння (97); предметів одягу, взуття, туалету, дорогочінностей, прикрас (49); музичних інструментів (13); частин механізмів, споруд (по 1); пристосувань у транспортних засобах (4); харчових продуктів (5); явищ природи (13); металів, речовин (15); астрономічних об'єктів (16); мінералів (1); психічних, фізичних, фізіологічних станів (3); абстрактних понять (17); предметів релігійно-міфологічного плану (15).

За принципами номінації семантично прозорі назви об'єднуються у три групи: 1) за зовнішньою ознакою (1323 назви, або 75 %); 2) за внутрішньою ознакою (247, 14 % назв); 3) за функціональною властивістю (194, 11 % назв).

У принципах номінації відбиваються різні ступені пізнання людиною навколишньої дійсності: від більш помітного, відомого до менш помітного, менш відомого, непізнаного; від зовнішніх ознак рослин до їхніх внутрішніх і функціональних властивостей.

Перший принцип номінації належить до найдавніших, оскільки назви, утворені за цим принципом, відображають вихідні знання людини про світ, дані їй у чуттєвому пізнанні — відчуттях, сприйняттях, уявленнях. За цим принципом утворено назви рослин, які відбивають об'єктивні властивості позначуваних реалій, що ґрунтуються на зорових, тактильних, смакових, нюхових, слухових відчуттях. Ці види відчуттів стали основою різних МО, які використовуються при номінації рослин: зорові — кольору, забарвлення, форми, будови, подібності рослини чи її частин до інших флористичних і нефлористичних об'єктів; смакові — смаку; слухові — звуку; нюхові — запаху; тактильні — будови, форми, дотикових властивостей і под. Ці МО належать до найбільш постійних у часі й просторі, оскільки зумовлені якостями предметів, які вичленовуються на рівні чуттєвого пізнання.

Однак кожен об'єкт пізнання має багато властивостей, які, розкриваючись у процесі пізнання, можуть стати МО нових назв, виникнення яких раніше було неможливим. До таких належать МО, що відбивають внутрішні (особливості зростання, здатність виявляти свої властивості) і функціональні (використання в народному господарстві, медицині) властивості рослин.

Найповніше вищі рівні пізнання відбиваються в словах-назвах. Оскільки якісний склад МО, які використовуються в говірках різних типів, залишається практично однаковим, то кількісний розподіл назв за окремими МО створює своєрідність окремих говірок, говорів, їхніх груп чи діалектів. Це залежить від ряду факторів, найважливішим із яких є ступінь пізнаності об'єкта в різних колективах⁶.

Збіг семантичної моделі номінації із семантичною моделлю мотивації є характерною рисою більшості первинних номінацій, в основі яких лежать такі МО, як «колір рослини чи її частин», «забарвлення», «будова», «тактильні властивості», «форма», «смак», «запах», «розмір», «звукові властивості», «місце», «особливості існування», «здатність рослини виявляти свої якості», «час»,

⁶ *Иванов В. А.* Названия растений средней полосы России (на материале калужских говоров) : Автореф. дис. ... канд. филол. наук.— М., 1985.— С. 6.

«лікарські властивості», «отруйні властивості», «магічні властивості», «здатність бути продуктом харчування», «медоносні властивості», «декоративні властивості», «спосіб росту». Ці МО, а також їхні різноманітні комбінації послужили підґрунтям для утворення вторинних номінацій у ботанічній лексиці українських степових говірок Миколаївщини. Такі номінації виникають на основі подібності рослин або їхніх частин до інших флористичних або нефлористичних об'єктів, а також їхніх частин. Останнє підтверджує відомий висновок про те, що асоціації за подібністю мають величезне значення у створенні структури мови: порівняння одного предмета з іншим є одним із наймогутніших засобів пізнання світу⁷. На основі такого зіставлення відбувається постійний перехід загальноживаних слів до розряду термінів. Звичайні загальноживані слова, розширюючи свою семантику, паралельно з позначенням уже відомих предметів, явищ, процесів, стають знаками нових уявлень і понять, які своєю функцією чимось нагадують звичні предмети та явища⁸. Таким чином, опорним моментом нової номінації є значеннєвий бік мови, склад її семем.

Ботанічні терміни українських говірок Миколаївської області, що є продуктом семантичної деривації, виникли внаслідок метафоричних перенесень, основою яких є подібність із добре відомими предметами: іншими рослинами чи їх частинами, органами чи частинами тіла людини або тварини, тваринами, людьми, різноманітними предметами побуту, предметами та явищами природи, фізичними, психічними й фізіологічними станами. Перенесення назви може відбуватися як за однією ознакою, так і за кількома одночасно. Аналіз фактичного матеріалу засвідчує, що провідним принципом мотивації вторинних назв є орієнтація на семи-характеристики, які ґрунтуються на зовнішніх фізичних ознаках рослин, рідше використовуються семи-характеристики внутрішніх і функціональних властивостей реалій.

Аналіз вторинних номінацій у назвах рослин досліджуваних говірок показує, що більшість із них виникли внаслідок перенесення назви за подібністю однієї чи кількох зовнішніх ознак зіставляваних предметів. Найчастіше перенесення відбувається на основі подібності будови, кольору, форми, місця, розміру, забарвлення; рідше — запаху, смаку, особливостей існування. Номени, що виникли на основі сем-характеристик, які відбивають внутрішню чи функціональну подібність реалій, використовуються у вторинних номінаціях рідше. Переважно це подібність тактильних, темпоральних, смакових, отруйних або лікарських властивостей. Фітономени, похідні від назв інших рослин, можуть передавати подібність кольору, форми, смакових якостей, ароматичних властивостей, розміру, особливостей існування, будови. Похідні від назв тварин — подібність форми, розміру, будови, тактильних властивостей, місця; похідні від назв органів або частин тіла людини, тварини — подібність кольору, форми, розміру, будови, тактильних властивостей, забарвлення рослин; похідні від назв людей, осіб і релігійно-міфологічних персонажів — подібність кольору, форми, розміру, особливостей існування, будови, тактильних властивостей, забарвлення, місця, часу, способу росту, узагальнених зовнішніх ознак і внутрішніх властивостей, лікарських властивостей рослин; похідні від назв предметів побуту — подібність кольору, форми, смаку, запаху, будови, тактильних властивостей,

⁷ *Серебренников Б. А.* К проблеме сущности знака // *Общее языкознание : Формы существования, функции, истории языка.* — М., 1970. — С. 29.

⁸ *Паламарчук Л. С.* Українська радянська лексикографія : Питання історії, теорії та практики. — К., 1978. — С. 39.

способу росту рослин; похідні від назв предметів і явищ природи — колір, форму, особливості існування, будову, місце, час; похідні від назв фізіологічних станів людей — колір, форму, здатність рослини виявляти свої якості, магичні властивості; похідні від назв магичних дій — особливості існування рослин. Вторинні номінації найчастіше трапляються в групах назв дикорослих трав'янистих рослин та кущів і культурних або культивованих декоративних кущів і трав'янистих рослин.

Особливий інтерес щодо визначення гносеологічних коренів фітономенів становлять досить поширені в досліджуваних говірках назви рослин, основою яких є не одна, а дві й більше МО. Розглядаючи зв'язок відчуттів з процесом словотворення, О. О. Потебня підкреслював, що людині властиво знаходити спільне між різними відчуттями. Тому в назві одночасно із зоровим сприйняттям можуть знайти відображення сприйняття звуку й запаху, наприклад, «я можу, дивлячись на рослину, чути шум її листя, відчувати запах її квітів»⁹.

Ди- і полімотивація — одночасний, паралельний зв'язок із двома чи більшою кількістю різних природних особливостей тієї самої рослини — може передаватися прямо чи метафорично опосередковано, а також одночасним поєднанням обох способів номінації в композитних і складених фітономенах. Оскільки сприймані носіями тих чи інших говірок ознаки рослин часто переплітаються, взаємодіють, причому одні з них є виразнішими, порівняно з іншими, це закономірно відбивається в назвах рослин.

Найчастіше у фітономенах взаємодіють МО «будова», «колір», «подібність рослини чи її частини до іншої рослини чи її частини», «місце», «спосіб росту», «отруйні властивості», «час», «форма», «особливості існування», «здатність бути продуктом харчування», «подібність рослини чи її частини до предмета побуту чи його частини», «лікарські властивості», «смак», «тактильні властивості» з МО «узагальнені зовнішні властивості», «запах», «розмір», «подібність рослини чи її частини до предметів або явищ природи», «подібність рослини чи її частини до органів або частин тіла людини, тварини», «забарвлення», «подібність рослини чи її частини до тварин», «подібність рослини чи її частини до людей», а також між собою.

Ди- і полімотивовані фітономени мають різну словотвірну структуру і належать до номінацій різного типу. У первинних номенах, які становлять 35 % від загальної кількості ди- і полімотивованих назв, а також фітономенах, що мають двоїсту мотивацію, це однокореневі (безафіксні й суфіксальні) утворення, композити і словосполучення; у вторинних, метафорично мотивованих назвах (10 %), — це однокореневі (безафіксні й суфіксальні) утворення і словосполучення; 55 % від загальної кількості ди- і полімотивованих назв, а також фітономенів із двоїстою мотивацією, становлять фітономени-композити і словосполучення, у яких одна ознака передається прямо, а друга — опосередковано.

В однослівних суфіксальних первинних номенах двоїстість мотивації пояснюється, з одного боку, семантичним потенціалом лексем, який дає змогу розглядати їх як похідні від різних частин мови, а з другого — особливостями реалій: ознаками і властивостями рослин, які дозволяють носіям говірок давати певну інтерпретацію і при номінації, і при поясненні таких номенів, напр.: *с'в'ітлик* 'очанка гребінчаста, *Euphrasia pectinata* Ten.'¹⁰ розглядається як моти-

⁹ Потебня А. А. Мысль и язык. — 2-е изд. — Х., 1892. — С. 170.

¹⁰ Латинський відповідник поряд із українською нормативною назвою подаємо лише при першій згадці про рослину.

воване лікарськими властивостями рослини, яка здатна поліпшувати зір, і світлим кольором її квіток¹¹. Прикметники *'поўниї, мах'ровиї*, які часто використовуються в номінативних словосполученнях, крім МО «будова» (наявність у квітці більшої кількості пелюсток, ніж у квіток інших видів одного роду рослин), носіями говірок пов'язується також з іншою МО — «особливість існування рослини (спосіб росту)», оскільки квітки зі збільшеною кількістю пелюсток характерні для культурних або культивованих декоративних рослин. Ці самі МО поєднуються в означеннях *пус'туй, прос'туй*, але містять протилежні мотиваційні значення (далі — МЗ): указують на зменшену кількість пелюсток у квітці і на дикорослість рослини. У більшості говірок назви рослин одного роду, але різних видів, утворені за допомогою цих прикметників, уступають в опозиційні відношення, напр.: *пус'туй мак* 'мак дикий, *Paraver rhoeas* L.' — *'поўниї мак* 'мак гібридний, *Paraver hybridum* L.' МО «спосіб росту» у свідомості носіїв говірок нерозривно пов'язана з іншою МО («будова»), яка домінує в назвах рослин. МО «спосіб росту» (МЗ «дикорослість») може бути наявна в назвах, які мотивовані місцем, асоціативно пов'язаним із місцем росту некультивованих родів і видів рослин, напр.: *пол'овий мак, степ'н'ак, мак степ'овий* 'мак дикий'; *л'і-со'в'і з'руш'і* 'груша звичайна, *Rugus comnus* L.', *л'а'соўка* 'яблуня дика, *Malus silvestris* Mill.'; у фітономенах, які мотивовані смаковими властивостями, що характерні для дикорослих видів рослин, напр.: *кис'лиц'а* 'яблуня дика'; розміром, напр.: *'м'елка с'і'р'ен* 'бузок звичайний, *Syringa vulgaris* L.'; особливостями існування (поширення), напр.: *'надал'ішн'її мак, 'надил', надил'ін':а, само'сад, само'с'її, само'с'її, само'с'їїка* 'мак дикий'. Назва місця селекції чи походження певного роду чи виду рослини вирізняється високою словотвірною активністю в групі назв культурних або культивованих рослин. У свідомості носіїв говірок ця домінантна МО маркована — указує на спосіб росту (культивованість) завезеного чи виведеного в іншому географічному середовищі роду, виду рослини. Тобто такі назви можна достатньо переконливо віднести до групи димотивованих (МО «місце» + МО «спосіб росту рослини» — МЗ «культивована, виведена, вирощена людиною»). Підтвердженням того, що у фітономенах, мотивованих місцем походження (домінантна МО), зберігається також указівка на спосіб росту рослини (його культивованість — додаткова МО), є опозиційне протиставлення видових назв рослин того самого роду. Прикметники *прос'туй, обикно'вен.уй, 'дикий*, які входять до складу номінативних словосполучень, указують на дикорослість рослин, а означення *амери'канс'киї, ка'надс'киї* — на культивованість, напр.: *обикно'вен.уй клен, прос'туй клен* 'клен ясенolistий, *Acer negundo* L.' — *ка'надс'киї клен* 'клен гостролистий, *Acer platanoides* L.'.

Двоїсту мотивацію мають також деякі назви рослин, похідні від прикметника *з'ір'киї*, який не втратив первісного зв'язку з етимологічно спорідненими *га'р'ачий, го'р'іти*. Назви вказують на гіркий смак рослин (МО «смак»), від якого «горить» у роті (МО «тактильні властивості»), напр.: *з'ір'циц'а* 'гірчиця біла, *Sinapis alba* L.', *з'ір'чак* 'гірчак зміїний, *Poligonum bistorta* L.', 'гірчак перцевий, *Polygonum hidropiper* L.', 'хрін звичайний, *Armorasia rusticana* Gaertn.' (всі рослини мають палочко-гіркий смак). У назві *соло'нец'* 'курай тамарископодібний, *Salsola tamariscina* Pall' МО «смак» взаємодіє з МО «місце»: *соло'нец' назива-йец' а бо сол'оний / крош'ке та'ке 'лист'а / і рос'те на солонча'ках//* — н. п. 259.

У деяких назвах рослин інформація про їхню будову частково пов'язана з вказівкою на особливості, які можуть сприйматися органами дотику, напр.:

¹¹ Шамота А. М. Зазнач. праця. — С. 97.

ко'л'уча а'кац'їя 'робінія звичайна, *Robinia pseudoacacia* L.', ко'л'учка 'кропива дводомна, *Urtica dioica* L.', 'кропива жалка, *Urtica urens* L.', 'нетреба колюча, *Xanthium spinosum* L.', 'дурман звичайний, *Datura stramonium* L.', 'татарник звичайний, *Onopordum asanthium* L.', 'будяк гачкуватий, *Carduus uncinatus* Bieb.', 'осот городній, *Cirsium oleraceum* (L.) Scop.'. Ці назви можна розглядати як похідні від дієслова ко'лоту (переважає МО «тактильні властивості»), а також як похідні від іменника ко'л'учка (переважає МО «будова»). Є підстави аналізувати їх як димотивовані фітономени з переважанням тієї чи іншої МО, що зумовлено властивостями номінованих рослин. Тактильні відчуття, які виникають при контакті з робінією звичайною (білою акацією), дурманом звичайним за частотою і якістю не можуть зрівнятися з такими, що виникають при контакті з кропивою дводомною, кропивою жалкою, нетребою колючою, татарником звичайним, будяком гачкуватим, осотом городнім. Отже, можна припустити, що в назвах перших переважає МО «будова», а в назвах останніх — МО «тактильні властивості». Підтвердженням цього є наявність інших мотивованих назв, паралельних до останніх, що підкреслює суттєвість тієї чи іншої ознаки, напр.: б'зо'лиц'а', жали'ва, 'жигай'ка, ко'л'уча тра'ва, кропи'ва жал'ка (жа'л'уча, ж'зуча, жи'зуча, ку'с'учка), ку'сачка, трай'я'не 'жало «кропива дводомна» (абсолютне переважання МО «тактильні властивості»). У назві р'ї'зак 'подорожник ланцетолистий, *Plantago lanceolata* L.' відбито дві МО: «форма», оскільки листки нагадують р'ї'зак «довгий вузький ніж» і МО «лікарські властивості», оскільки рослина використовується для лікування порізів. У фітономенах су'хотник 'цикорій дикий, *Cichorium intybus* L.' і суше'ниц'а 'грицики звичайні, *Capsella bursa-pastoris* (L.) Medik.' можна вичленувати дві МО: «будова» (рослини відзначаються наявністю незначної кількості вологи в усіх частинах) і «лікарські властивості» (цикорій дикий використовують для лікування легеневих хвороб — су'хот, а грицики звичайні — для зупинення кровотеч). Ці назви утворені не від прикметника су'хії, а від назви хвороби су'хоти і дієслова су'шит': 'сушениц'а бо ви'сушуйе кроў / спи'н'айе // — н. п. 59.

Від прикметника 'мокрії утворений фітономен мок'рец' 'курай тамарископодібний', який належить до полімотивованих назв, оскільки в ньому поєднуються три МО — «будова», «тактильні властивості» і «місце»: у всіх частинах рослини збирається велика кількість вологи, що створює особливі тактильні відчуття, при цьому слід зазначити, що рослина росте переважно на вологих місцях.

У композитних первинних номенах взаємопов'язані МО передаються через семантику складників їхніх основ, що дає можливість говорити про димотивованість. Найчастіше такі назви мотивовані певним кольором (МО «колір») якої-небудь частини (квітки, плоду, стебла) рослини чи її будовою (МО «будова»). Домінуючу роль при цьому грає МО «колір», напр.: чорно'йаг'їдник 'жостір проносний, *Rhamnus cathartica* L.', 'переступень білий, *Brionia alba* L.', 'крушина ламка, *Frangula alnus* Mill.'. жоўтоц'в'іт 'жовтушник лакфіолеподібний, *Erysimum cheiranthoides* L.' і 'горлицвіт весняний, *Adonis vernalis* L.'; крас'ноц'в'ітник 'золототисячник звичайний, *Centaurium erythraea* Rafn.'. Друга частина композита, як правило, репрезентує ту частину рослини (місце), яка має той чи інший колір, вирізняється ним серед інших. У цій групі назв можуть взаємодіяти МО «час» і МО «будова», напр.: первоц'в'іт 'первоцвіт весняний, *Primula vulgaris* Huds.'. Можлива також взаємодія різновидів тієї самої МО, напр.: су'хоц'в'іт 'цмин пісковий, *Helichrysum arenarium* (L.) Moench' (перша частина

композиція вказує на внутрішню будову рослини, що вирізняється відсутністю вологи, а друга — на ту частину рослини, яка має цю ознаку, — квітку).

У назвах-словосполученнях, які належать до первинних номінацій, МО передаються безпосередньо через семантику лексем, які входять до складу фітономена. Відзначено поєднання і взаємодію в словосполученні лексем, які передають такі МО:

1) час і узагальнені зовнішні ознаки, напр.: *н'іч'на кра'сун'а, ноч'на красота* 'нічна фіалка, *Hesperis matronalis L.*' (відкриває пелюстки квіток у вечірню та нічну пору) і 'лілія біла, *Lilium candidum L.*' (вирізняється вночі серед інших культурних декоративних рослин красою та білизною суцвіть);

2) узагальнені зовнішні ознаки і місце, напр.: *л'іс'на кра'савиц'а* 'груша звичайна'; *л'іс'ова кра'сун'а* 'яблуня дика' (перший компонент номінативного словосполучення вказує на місце росту рослин, їхнє походження (в окремих говірках до МО «місце» приєднується МО «спосіб росту» — дикорослість, некультурованість), а другий, похідний від прикметника *кра'савиц'а*, — на незвичайну зовнішню красу рослин);

3) час і запах, напр.: *ве'ч'ірн'іі 'запах* 'левкой довгопелюстковий, *Matthiola longipetala (Vent.) DC.*' (назва вказує на час найінтенсивнішого вияву ароматичних властивостей рослини);

4) будова (зовнішня і внутрішня), напр.: *су'ха к'в'ітка* 'безсмертки однорічні, *Helianthemum annuum L.*' (вказує на особливості внутрішньої будови конкретної частини рослини, яка після відмирання зберігає свої фізичні ознаки та властивості);

5) будова і місце, напр.: *л'іс'ове 'з'іл':а* 'первоцвіт весняний' (лексевою *'з'іл':а* в досліджуваних говірках позначають трав'янисті рослини, означення *л'іс'ове* вказує на місце росту рослини, яка звичайно поширена на узліссях, лісових галявинах);

6) смак і будова, напр.: *'кисл'і 'йагоди* 'барбарис звичайний, *Berberis vulgaris L.*'.

Часто двослівні фітономени з опорним компонентом — узагальненою назвою рослин, їхніх життєвих форм чи окремих частин, яка відіграє переважно другорядну, допоміжну роль у семантиці складної назви, мають у говірках паралельні назви, що підтверджують домінування в цьому словосполученні означення, вираженого прикметником¹², напр.: *со'лодка тра'ва* і *соло'душка* 'астрагал шерстистоквітковий, *Astragalus dasyanthus Pall.*'; *'кисл'і 'йагоди* і *кис'л'анка* 'барбарис звичайний'.

У вторинних однослівних суфіксальних номенах двоїстість мотивації можна пояснити можливістю їхньої інтерпретації як похідних від різних лексем з неоднаковою семантикою при подібному словотворенні й реальними ознаками рослин. Так, у досліджуваних говірках фітономени *ласто'виц'а*, *'ласточник* 'чистотіл великий, *Chelidonium majus L.*' можуть розглядатися як похідні від *'ласточка* і мотивовані часом інтенсивного цвітіння рослини, який збігається з часом прильоту цих птахів, або як похідні від *ласто'вин':а* «веснянки» і мотивовані лікарськими властивостями рослини, яка має здатність очищувати, відбілювати шкіру.

У вторинних двослівних номенах дві і більше МО, що передаються опосередковано, можуть взаємодіяти між собою:

¹² Шамота А. М. Знач. праця.— С. 36.

1) подібність рослини чи її частини до іншої рослини чи її частини і забарвлення, напр.: 'л'іл'іа 'тигорова' 'рябчик імператорський, *Fritillaria imperialis* L.' (стрижнєве слово вказує на подібність рослини до іншої рослини, а залежне — на його відмітну властивість: забарвлення, що передається похідним від назви тварини, шкіра якої має смугасте забарвлення, подібне до забарвлення квіток цієї рослини). Крім основного значення, похідне від назви тварини вказує і на «несправжність» цієї рослини, тобто має двоїсту мотивацію;

2) подібність рослини чи її частини до іншої рослини чи її частини і місце. Остання ознака передається через похідне від назви тварини, що має таке саме або подібне місце проживання, напр.: 'жаб'яча ка'пуста' 'бобівник трилистий, *Menyanthes trifoliata* L.' (росте на болотистих місцях, заболочених луках). У фітономенах 'воўча а'каў'іа 'гледичія колюча' і 'воўч'і 'вишн'і 'вовчі ягоди звичайні, *Daphne mezereum* L.' МО 'подібність рослини чи її частини до іншої рослини чи її частини' поєднується з МО «отруйні властивості», що передається похідним від назви тварини, яка у свідомості носіїв говірок має відтінок застереження, небезпеки;

3) подібність рослини чи її частини до предметів побуту і особливості існування, напр.: 'в'ід'мина м'ім'ла 'омела біла, *Vesum album* L.' (через подібність рослини до предметів побуту передається будова рослини, означення, похідне від назви людини за родом занять, вказує на особливості існування рослини-паразита);

4) будова, тактильні властивості й подібність до предметів побуту, напр.: 'воўче 'лико 'вовчуг колючий, *Ononis spinosa* L.' і 'вовчі ягоди звичайні, *Daphne mezereum* L.' (кора легко відділяється від деревини, що робить її подібною до лика, означення ('воўче) вказує на «несправжність» цього лика, зумовлену будовою рослини, густо вкритої колючками). В основі використання означення 'воўче домінує МО, яка сформувалася в цих термінах завдяки наявності в хижача чіпкої, кігтястої лапи і гострих зубів, які асоціативно нагадують будову і тактильні властивості номінованих рослин¹³;

5) колір і подібність до предметів побуту, напр.: 'золот'і к'л'учики 'первоцвіт весняний' (жовтий колір суцвіть передається за допомогою похідного від 'золото, стрижнєве слово к'л'учики має двоїсту мотивацію, оскільки вказує на дві ознаки рослини — форму і будову суцвіття, яка нагадує ці ознаки предмета побуту, що став основою метафоричного перенесення).

У номінаціях змішаного типу одна з МО виражена прямо, а друга (чи інші) — опосередковано, метафорично. Найчастіше метафорично виражений компонент має двоїсту мотивацію. У композитних утвореннях взаємодіють такі МО:

1) колір і форма, напр.: б'ілого'лоўник 'деревій степовий, *Achillea stepposa* Klok. et Krytzka'; б'ілоко'питник 'підбіл звичайний, *Tussilago farfara* L.'; чар-наб'риўч'іки, чорноб'риўч'і, ч'орноб'ривец', ч'орноб'риўч'і, ч'орноб'риўч'і, ч'орноб'риўч'іки 'чорнобривці розлогі, *Tagetes patula* L.'. Ці номени побудовані за семантико-словотвірною схемою «назва кольору й форми» → «назва рослини». «Ця похідна основа з відповідними фонетичними змінами характерна майже для всіх слов'янських мов і є спадком загальнослов'янського періоду»¹⁴. МО «колір» передається прямо, а МО «форма» — опосередковано: похідними від назв

¹³ Старостенко Н. А. Славянские народные термины, соотносимые с названиями животных : Автореф. дис. ... канд. филол. наук.— Минск, 1984.— С. 8.

¹⁴ Капская А. И. Семантико-словообразовательная структура названий цветов в украинском языке : Автореф. дис. ... канд. филол. наук.— К., 1970.— С. 7.

частин чи органів тіла людини, тварини. Використання тих самих МО номінації та способів їхньої передачі приводить до появи омонімічних назв, напр.: *б'іло-го'лоўка* 'аргірантемум кушовий, *Argyranthemum frutescens* (L.) Sch. Bip.' і 'капуста городня, *Brassica oleracea* L.';

2) будова й узагальнені зовнішні ознаки, напр.: *раїц'в'ім* 'пижмо звичайне, *Tanacetum vulgare* L.' (узагальнені зовнішні ознаки передаються похідним від *'раїс'киї*, яке використовується в досліджуваних говірках для передачі різноманітних позитивних ознак і властивостей рослин);

3) будова й отруйні властивості, напр.: *воўчо'їаг'ідник* 'вовчі ягоди звичайні' (отруйні властивості передаються за допомогою похідного від *'воўчій*);

4) колір і будова, напр.: *жоўтомо'лочник* 'чистотіл великий' (внутрішня будова передається похідним від *моло'ко*).

У метафоричних словосполученнях можуть поєднуватися такі МО:

1) подібність рослини чи її частини до іншої рослини чи її частини і тактильні властивості, напр.: *глу'ха кропи'ва* 'глуха кропива біла, *Lamium album* L.' (прикметник, похідний від *глу'хий*, використано в переносному значенні: «нечутливий», «такий, що не відповідає», оскільки глуха кропива біла на відміну від кропиви жалкої не відповідає при тактильному контакті з нею жалким властивостям)¹⁵. У більшості говірок означення *глу'ха* втратило вихідну семантику і вказує на «несправжність» цієї рослини порівняно з вихідною, «справжньою»;

2) подібність до предметів побуту і час, напр.: *пет'р'іў ба'м'із*, *'петр'іў бат'і'жок*, *пет'рови бато'зи*, *пет'ров'і бато'зи* 'цикорій дикий' (компонент двослівної назви, похідний від імені релігійного персонажа, вказує на темпоральні властивості рослини — час інтенсивного цвітіння рослини припадає на середину липня (день святого Петра — 12 липня), що робить можливою номінацію за часовою сумісністю; перенесення назви предмета побуту на рослину відбулося внаслідок подібності форми і будови вузлуватого стебла цикорію дикого і батога).

У словосполученнях, що належать до номінацій змішаного типу, найчастіше міститься вказівка на подібність рослини до іншої рослини і на її відмітну ознаку, яка передається за допомогою різних лексичних засобів.

МО «подібність рослини чи її частини до іншої рослини чи її частини» передає стрижневий компонент номінативного словосполучення, а інші МО, які взаємодіють з нею, передають залежні компоненти, що виконують роль означення. 48 фітономенів містять означення, похідні від назв тварин (28 домашніх, 19 диких, 1 узагальненої назви тварин), 40 фітономенів утворені за допомогою означення *'дикий*, 29 — похідні від назв місць і місцевостей, часових понять, кольорів, ароматичних ознак і под. Означення, утворені від назв домашніх і деяких диких тварин, можуть передавати МО «здатність рослини чи її частини бути продуктом харчування» (тобто вказувати на можливість використання рослин як корму для цих тварин), напр.: *н'тича г'речка* 'гірчак звичайний, *Polygonum aviculare* L.', *ку'рине н'росо*, *ку'р'аче н'росо*, *'кур'аче н'росо* 'плоскуха звичайна, *Echinochloa crusgalli* (L.) Beauv.'; опосередковано вказувати на місце росту, напр.: *'жабйача ка'пуста* 'бобівник трилистий'; на спосіб росту (дикорослість), «несправжність», напр.: *со'бач'і ко'нопл'і*, *со'бача кропи'ва*, *кропи'ва со'бача* 'собача кропива п'ятилопатева, *Leonurus quinquelobatus* Gilib.' (за подібністю форми листків).

¹⁵ Див. також: *Шамота А. М.* Знач. праця.— С. 104; *Budziszewska W.* Słowańskie słownictwo dotyczące przyrody żywej.— Wrocław, 1965.— S. 51, 197.

Назви, похідні від назв тварин, з якими в народній традиції не пов'язані негативні оцінки, в конкретно-образній нейтральній формі констатують факт непридатності для споживання людиною певної рослини, її «несправжність»¹⁶. У досліджуваних говірках це похідні від лексем 'жаба, к'ін', 'зайец', со'бака. Наприклад, на неможливість використання для споживання, неїстівність (МО «здатність рослини чи її частини бути продуктом харчування») вказує означення у фітономені 'к'інс'кий ш'чавел', 'конс'кий ш'чавел', ко'н'ачий шча'вел', шча'вел' 'конс'кий, шча'вел' 'к'інс'кий 'щавель кінський, *Rumex confertus* Willd.' (носії деяких говірок у цьому означенні виокремлюють ще й МО «розмір», оскільки цей вид щавлю відрізняється великим розміром, і МО «спосіб росту рослини» (дикорослість), які відрізняють його від щавлю шпинатного); у свою чергу йому протиставляється фітономен 'л'удс'кий шча'вел', шча'вел' 'л'удс'кий 'щавель шпинатний, *Rumex patientia* L.', у якому означення вказує на здатність рослини чи її частини бути продуктом харчування для людей, її їстівність, культивованість, а також менший розмір.

Неїстівність, отруйність, непридатність для людини деяких рослин або їхніх плодів відбивається в назвах рослин, похідних від назв тварин, семантика яких має відтінок застереження та негативної емоційної оцінки. У досліджуваних говірках з такою метою найчастіше використовується лексема во'ук. Традиція поєднання з такими назвами «поняття негативної оцінки бере початок, очевидно, ще з праслов'янської спільності: не випадково найпоширеніше похідними від во'ук утвореннями позначається в різних слов'янських мовах отруйна рослина вовчі ягоди звичайні»¹⁷, напр.: 'во'уч'і 'вишн'і, 'во'уч'і пло'ди, 'во'уч'і 'йагоди, 'во'уч'і 'йагодки, 'во'уче 'дерево 'вовчі ягоди звичайні'. При перенесенні назви культурної чи культивованої рослини на дикорослу, яка належить до тієї ж родини, у складній назві часто використовується означення 'дикий, яке вказує на спосіб росту номінованої рослини, її дикорослість, напр.: 'дика 'рожа, 'дика 'роза, 'ма'ва 'дика 'калачики лісові, *Malva sylvestris* L.'; 'дика 'рожа, 'дика 'роза, 'дикий мак 'алтея лікарська, *Althaea officinalis* L.'; 'дика 'рожа 'мальва кучерява, *Malva crispa* (L.) L.'; 'дикий о'вес 'вівсюг, *Avena fatua* L.' Означення 'дикий, яке входить до складу двослівних назв рослин, мотивованих подібністю до іншої рослини, найконкретніше передає дикорослість того чи іншого виду рослини, напр.: 'дик'і го'р'іхи 'ліщина звичайна, *Corylus avellana* L.'; 'дика з'руша, 'дика кар'топл'а 'хвилівник звичайний, *Aristolochia clematidis* L.' (назву перенесено за подібністю форми плоду-коробочки хвилівника звичайного і бульб картоплі); 'дика 'морква, 'дикий виног'рад, 'дикий хм'іл' 'переступень білий' (за подібністю форми кореня, способу росту відповідних рослин). Означення, утворені від назв місць і місцевостей, часових понять, кольорів, ароматичних ознак, як правило, зберігають свою семантику в складі двослівних назв рослин і додатково вказують на «несправжність» певної рослини, оскільки ці ознаки набагато слабше виражені чи не характерні для рослини, за подібністю до якої вона отримує назву, напр.: пол'о'ва 'сосонка 'хвоц польовий, *Equisetum arvense* L.'; ноч'на ф'і'алка 'резеда запашна, *Reseda odorata* L.' і ве'ч'ірн'а ф'і'алка, н'іч'на ф'і'алка, ф'і'алка, ф'і'алка ноч'на 'левкой довгопелюстковий' (мають подібність з фіалкою приємною 'фіалка приємна, *Viola suavis* Vieb.' тільки увечері та вночі, коли відкривають пелюстки своїх квіток і виділяють сильний аромат); ду'шистий го'рошок, па'хучий го'рошок, па'хушчий го'рошок, ц'в'іт'ний го'рошок 'чина запашна,

¹⁶ Там же.— С. 43.

¹⁷ Там же.— С. 46.

Lathurus odoratus L.; *но'л'овий го'рошок* 'астргал шерстистоквітковий'; *ду'шистий го'рошок*, *ду'шистий го'рошок*, *куче'р'авий го'рошок*, *па'хучий го'рошок*, *пол'о'вий го'рошок*, *ц'в'іт'ний го'рошок* 'в'язіль барвистий, *Coronilla varia* L.' (названі ознаки не можуть належати гороху посівному через невиражений запах його квіток і некультивованість); *го'р'іхи земл'ан'і* 'зозулинець салеповий, *Ophis morio* L.' (назву перенесено з горіха грецького через подібність форми бульб зозулинцю салепового і плодів горіха грецького; означення, яке вказує на місце росту плодів, констатує «несправжність» цієї рослини). Ці самі МО стали підґрунтям назв *вод'ан'ії 'перец'* 'гірчак перцевий'; *л'ісо'в'і глад'і'олуси* 'гармала звичайна, *Peganum harmala* L.'; *амери'канс'кії 'сойашиник* 'амброзія полинолиста, *Ambrosia artemisifolia* L.' (означення вказує на місце передбачуваного (чи гаданого) походження), *комнатний жин'ішен'* 'каланхое Деграмона, *Kalanchoe Daigremontiana*' і 'каланхое перисте, *Kalanchoe pinnatum*'; *а'кац'їя кол'ухата*, *ко'л'уча а'кац'їя*, *о'кац'їя ко'л'уча* 'гледичія колюча, *Gleditsia triacanthos* L.' (має розгалужені колючки, набагато виразніші, ніж у робінії звичайної, білої акації, *Robinia pseudoacacia* L., назву якої перенесено на менш відому рослину). При поєднанні в словосполученні МО «подібність рослини чи її частини до іншої рослини чи її частини» з МО «колір» якісний прикметник називає колір, не характерний для рослини, за подібністю до якої номінується менш відома чи невідома раніше рослина, бо номінатор не знає про існування рослини того самого роду, яка має такий колір. Так, в окремих говірках використовується фітономен *к'расний пас'л'он* 'барбарис звичайний', тому що частині носіїв цих говірок паслін солодко-гіркий, який має плоди червоного кольору, невідомий. У говірках, носіям яких відомі обидві рослини, колір стає МО номінації подібних рослин з опозиційним протиставленням їхніх видових назв за цією ознакою: *пас'л'он 'чорний* 'паслін чорний, *Solanum nigum* L.' — *пас'л'он к'расний* 'паслін солодко-гіркий, *Solanum dulcamara* L.'. У цій групі назв виникає опозиція, яка диференціює назви через семантику якісних прикметників, які, позначаючи різні кольори, входять до складу термінологічних словосполучень з однаковим стрижневим компонентом, напр.: *а'кац'їя 'б'іла*, *'б'іла а'кац'їя*, *'б'іла о'кац'їя* 'робінія звичайна' — *а'кац'їя 'жоўта*, *'жоўта а'кац'їя*, *'жоўта ва'кац'їя* 'гледичія колюча' — *а'кац'їя 'жоўта*, *'жоўта а'кац'їя*, *'жоўта о'кац'їя* 'карагана дерев'яниста, *Saragana arborescens* Lam.' — *'розова а'кац'їя* 'міхурник деревоподібний, *Solutea arborescens* L.' Як видно з цих прикладів, у говірках можливе виникнення омонімів при номінації рослин, що належать до різних родин: фітономени *а'кац'їя 'жоўта*, *'жоўта а'кац'їя* використовуються для номінації гледичії колючої і карагани дерев'янистої.

У більшості випадків звична семантика означень у словосполученнях з домінуванням МО 'подібність рослини чи її частини до іншої рослини чи її частини' стирається, і вони вільно заміщують одне одного¹⁸, напр.: *го'рошок 'зайачий* ('дикий', *ду'шистий*, *па'хучий*, *па'хучий*, *ц'в'іт'ний*), *'мишачий го'рох* 'чина запашна'; *'кур'ача з'речка*, *'кур'ача з'речка* 'грицики звичайні'; *ко'т'ачий го'рох*, *ко'т'ачий го'рошок*, *ко'шачий го'рох*, *но'л'овий го'рошок* 'астргал шерстистоквітковий'. Досить часто зустрічаються однозвучні фітономени, напр.: *'мишачий го'рошок* 'гірчак зміїний' і 'горошок мишачий, *Vicia cracca* L.'; *ко'т'ачий го'рошок*, *но'л'овий го'рошок* 'астргал шерстистоквітковий' і 'в'язіль барвистий'.

¹⁸ Меркулова В. А. Очерки по русской народной номенклатуре растений. Травы. Грибы. Ягоды. — М., 1967. — С. 84, 88–89; Шамота А. М. Знач. праця. — С. 33.

У складних фітономенах-словосполученнях, які належать до номінацій змішаного типу, можуть поєднуватися також інші МО:

1) подібність рослини чи її частини до органа або частини тіла людини, тварини і будова, напр.: *трав'я'не 'жало* 'кропива дводомна' (назву перенесено на підставі подібності тактильних відчуттів, які виникають при контакті з жалкими комахами і кропивою дводомною; означення, похідне від *тра'ва*, вказує на життєву форму існування рослини, її трав'янисту будову);

2) подібність рослини чи її частини до предметів або явищ природи і час, напр.: *ноч'на 'з'ірочка* 'нічна фіалка', *н'іч'на 'з'ірочка* 'левкой довгопелюсткової' (квітки за формою нагадують невеликі зірочки і виділяють сильний аромат уночі);

3) подібність рослини чи її частини до предметів побуту і будова. Будова рослини чи її частини в таких димотивованих назвах передається лексемами *'дерево, тра'ва, 'з'іл':а* чи похідними від них. Для таких фітономенів-словосполучень характерна десемантизація іменної частини, яка тільки позначає життєву форму існування рослини, а домінантна мотиваційна ознака реалізується через семантику означального компонента¹⁹, напр.: *на'персткова тра'ва* 'наперстянка пурпурова, *Digitalis purpurea* L.' (означення, похідне від назви предмета побуту — *на'персток*, опосередковано передає форму вінчиків трав'янистої рослини);

4) подібність рослини чи її частини до тварин і будова. У цій групі назв будову рослини передають лексеми *'дерево, тра'ва, 'з'іл':а, 'йагода, 'кор'ін, нл'ід*. В останньому випадку рослини внаслідок метонімічного перенесення отримують назву за тією зі своїх частин, яка вирізняється неповторним зовнішнім виглядом чи функціональною значущістю. Означення, похідні від назв домашніх і диких тварин, мають різноманітну семантику. «При єдиній семантичній моделі номінації (назва тварини, найпоширенішого на території слов'ян хижака, — вовка → назва рослини) ... назви не мають єдиної семантичної моделі мотивації»²⁰. Фіксація в назві певної зовнішньої, внутрішньої чи функціональної подібності між рослиною і твариною — найтипівіші моделі мотивації для цієї семантичної моделі номінації. Похідні від *воўк* можуть передавати отруйні властивості рослини чи її частини (напр.: *'воўче 'дерево* 'гледичія колюча'; *'воўче 'дерево, 'воўч'і 'вишн'і, 'воўч'і пл'оди, 'воўч'і 'йагоди, 'воўч'і 'йагодки* 'вовчі ягоди звичайні'; *'воўча 'йагода* 'жостір проносний'; *'воўче 'дерево, 'воўч'і 'йагоди* 'крушина ламка'; *'воўч'і 'йагоди* 'воронець колосистий, *Actaea spicata* L.); тактильні властивості і будову, зумовлені великою кількістю колючок (напр.: *'воўча 'йагода* 'жостір проносний'; *'воўче 'дерево* 'вовчі ягоди звичайні', 'гледичія колюча'); а також «несправжність», дикорослість цих рослин — МО «спосіб росту» (напр.: *'воўч'і 'йагоди* 'паслін солодко-гіркий', 'крушина ламка'). Інколи однослівні назви використовуються для позначення культурної рослини, а двослівні — дикорослої, напр.: *'йагода і вед'межа 'йагода* 'малина, *Rubus idaeus* L.'. Означення *вед'межа* в цьому фітономені втрачає первинну мотивацію, пов'язану зі здатністю рослини бути продуктом харчування для певного виду тварин, через що набуває домінантності МО «спосіб росту рослини» (МЗ «дикорослість»); додатково носії частини говірок актуалізують у цьому означенні МО «місце» (*це йак'шо у по'садках рос'те/ у л'і'сах//* — н. п. 15). Похідні від назв домашніх тварин передають, як правило, здатність рослини чи її частини бути продуктом харчування для тих чи інших тварин (МЗ «кормові властивості»), напр.: *'зус 'аца*

¹⁹ Шамота А. М. Зазнач. праця.— С. 37.

²⁰ Там же.— С. 44.

тра'ва, 'кур'ача тра'ва, с'винс'ке 'з'іл'е, с'винс'ке 'з'іл'е, 'зус'ачий спо'риш, спо'риш п'тичий 'гірчак звичайний'. Про те, що домінантна мотивація знаходить своє вираження в семантиці означення, свідчить наявність паралельних однослівних назв, напр.: *'зус'ача тра'ва, 'зус'ачий спо'риш — зу'с'атник 'гірчак звичайний*'. Похідні від назв тварин можуть вказувати також на здатність рослини впливати на організм тварини, напр.: *ко'т'ача тра'ва, коша'ча тра'ва 'валеріана лікарська, Valeriana officinalis L.*' (кішки дуже люблять цю рослину і надзвичайно збуджуються при контакті з нею). Про цю властивість свідчать зафіксовані в досліджуваних говірках однослівні та двослівні фітономени, напр.: *ко'т'ач'і сла'дост'і, одо'л'анка, сказ, сказ ко'т'ачий 'валеріана лікарська*';

5) подібність рослини чи її частини до людини, релігійно-міфологічного персонажа чи предмета, казкового персонажа і будова. Будову передають лексеми *'дерево, цв'іт* і похідні від них, які виконують роль стрижневого слова в складній назві. Похідні від слів *бог, рай, св'а'тій*, як правило, зумовлені особливостями їхнього емоційного сприйняття носіями говірок²¹, засвідчують різні позитивні властивості рослин, напр.: *'райс'ке 'дерево 'скупія звичайна, рай-дерево, Cotinus coggygria Scop.*' (надзвичайно гарний зовнішній вигляд дерева чи куща); *'боже 'дереуце 'полин кримський, Artemisia taurica Willd.*' (комплекс позитивних властивостей цього виду рослини порівняно з іншими; узагальнені зовнішні ознаки — стебла білуваті від густого павутинисто-повстяного опушення, листки сірувато-зелені, з ниткоподібними сегментами; рослина має приємний запах; використовується для обкурювання господарських приміщень з метою знищення комах-паразитів); *св'а'та тра'ва 'женьшень, Panax ginseng С.А.М.*' (лікарські, цілющі властивості, сильніші, ніж в інших рослин); *л'у'дина 'кор'ін 'женьшень*' (корінь нагадує форму тіла людини);

6) подібність рослини чи її частини до органа або частини тіла людини чи тварини і колір. Опорні компоненти фітономенів такого типу метафорично називають частину рослини, а означальні — прямо називають її колір, напр.: *к'расн'і 'ножки 'шавель кінський*' (подібність нижньої частини стебла рослини, що прилягає до кореня, до ніг і її червоний колір); *ко'сиц'і і с'і'р'ен'ов'і 'півники бліді, Iris pallida Lam.*' і *'півники німецькі, Iris germanica L.*', *ко'сиц'і 'жоўт'і 'півники рябі, Iris variegata L.*' (подібність форми і будови квітконоса до дівочих кіс і колір);

7) подібність рослини чи її частини до предметів побуту і колір. У цій групі фітономенів назви продуктів харчування, знарядь праці, хатнього начиння, а також похідні від них виконують роль стрижневого компонента, назви кольорів — роль означення, напр.: *'чорн'і пир'іж'ки 'ріжки, Claviceps purpurea TuL.*' (форма гриба, що робить його подібним до пиріжків, і колір); *'б'іла 'кашка, 'розова 'кашка 'деревій степовий*' (будова суцвіття, яке, складаючись із великої кількості дрібних квіточок, нагадує цю страву, і колір); *'жоўте молоч'ко 'кульбаба лікарська, Taraxacum officinale Webb. ex Wigg.*' (колір суцвіття і консистенція соку рослини, що нагадує молоко); *'жоўтий моло'чай 'чистотіл великий*' (колір і консистенція соку рослини); *'лечики 'жоўт'і 'глечики жовті, Numphar lutea (L.) Smith.*' (форма плода, що подібна до глечиків, і колір квітки);

8) лікарські властивості і смак, напр.: *'бaб'ячий г'ір'чак 'гірчак перцевий*' (похідне від назви особи жіночої статі вказує на лікарські властивості рослини, яка використовується для лікування гінекологічних хвороб; стрижневе слово складної назви, похідне від *г'ір'киї*, вказує на гіркий смак);

²¹ Там же. — С. 85.

9) смак і здатність рослини бути продуктом харчування напр.: 'жаб'яча кис'лиця' 'шавель кінський' (означення, похідне від назви тварини, вказує на відсутність у рослини харчових властивостей, які роблять її придатною для вживання людиною; стрижневе слово, похідне від прикметника 'кислий', вказує на кислий смак);

10) будова частини рослини і загальна будова рослини, напр.: *воско'в'і 'ягоди* 'ялівець звичайний, *Juniperus communis L.*' (стрижневе слово *'ягоди* вказує на наявність у цієї рослини ягід, означення — на наявність воскового нальоту на них);

11) спосіб росту рослини, будова і тактильні властивості, напр.: *ва'зон ко'л'учий* 'алое деревоподібне, *Aloe arborescens L.*' (через метонімічне перенесення назви предмета, у якому вирощується рослина, на саму рослину передано МО «спосіб росту рослини» (МЗ «культивованість»); означення вказує на будову (наявність колючок) і тактильні властивості листя рослини).

Таким чином, серед назв, мотивованість яких носії діалектів пов'язують із двома чи більшою кількістю реальних чи гіпотетичних ознак рослин, виокремлюються дві семантичні групи. До першої групи належать однослівні назви, зв'язок яких із певними МО є гіпотетичним, нечітким, може мати різне пояснення в носіїв як однієї, так і різних говірок (подвійна мотивація). До другої групи належать композити і двослівні назви, які реально передають дві ознаки, причому один із компонентів може мати подвійну мотивацію, завдяки чому можна говорити про полімотивованість фітономенів. Димотивовані й полімотивовані назви, а також фітономени різної словотвірної та семантичної структури, які мають подвійну мотивацію, носії досліджуваних говірок найчастіше використовують при номінації трав'янистих дикорослих і культурних або культивованих декоративних рослин.

Мотиваційні ознаки «колір», «форма», «смак», «запах», «розмір», «особливості існування», «будова», «тактильні властивості», «місце», «лікарські властивості», «час», «спосіб росту», «узагальнені зовнішні ознаки», «здатність рослини чи її частини бути продуктом харчування», «подібність рослини чи її частини до іншої рослини чи її частини», «подібність рослини чи її частини до органа або частини тіла людини, тварини», «подібність рослини чи її частини до тварини», «подібність рослини чи її частини до людини, релігійного, міфологічного, казкового персонажа або предмета», «подібність рослини чи її частини до предмета побуту» можуть взаємодіяти в димотивованих фітономенах, а також у назвах із подвійною мотивацією.

L. A. MOSKALENKO

THE GNOSEOLOGICAL ROOTS OF BOTANIC NAMES, MOTIVATED BY TWO OR MORE MOTIVATIONAL SIGNS (based on the material of the botanical vocabulary of the Ukrainian steppe micro dialects of the Mykolayiv region)

Determination of gnoseological roots of botanic nomens, explained by two or by a greater amount of motivational signs, carried out on the material of the Ukrainian steppe micro dialects of the Mykolayiv region will accelerate both the solving of the semantic motivation problem, that combines the question of semantic and word-formation models of nomination with the questions of causal of the nomens, and the elucidation of the processes of transformation of extralinguistic facts of reality into the property of the language system and structure.

Key words: botanic nomen, nomination, semantic motivation, thematic group of vocabulary.